

УДК 339.137.2:330.342.146(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-7872.3.2025.9>**Рунчева Наталія Вікторівна**

доктор економічних наук,
професор кафедри економіки, готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8645-9821>

Горяча Оксана Любомирівна

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки, готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9211-4547>

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретико-методологічне дослідження сутності, структури та детермінант конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобальної трансформації світового господарства. Обґрунтовано, що конкурентоспроможність держави є багаторівневою економічною категорією, що відображає здатність забезпечувати стаке економічне зростання, інноваційний розвиток, ефективне використання наявних ресурсів та підвищення добробуту населення через інтеграцію у міжнародні ринки. Проведено узагальнення класичних і сучасних теорій конкурентоспроможності – від підходів А. Сміта й Д. Рікардо до концепцій М. Портера, П. Кругмана та Б. Айгінгера, які підкреслюють роль інновацій, технологічного розвитку, знань, людського капіталу та ефективності інституцій. Визначено, що конкурентоспроможність національної економіки формується під впливом економічних (інвестиційна активність, продуктивність праці, розвиток інфраструктури, технологічне оновлення), соціальних (якість і рівень освіти людського капіталу, соціальна згуртованість, інноваційна культура), інституційних (ефективність державного управління, стабільність правової системи, прозорість регулювання) та зовнішньоекономічних чинників (глобалізація, міжнародна інтеграція, участь у глобальних виробничих і фінансових ланцюгах, залучення прямих іноземних інвестицій). У статті окреслено стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності України: цифровізацію економіки та розвиток ІТ-інфраструктури, екологізацію виробництва і впровадження «зеленої» економіки, розбудову інноваційної екосистеми та науково-технічного потенціалу, зміцнення партнерства між державою, бізнесом і науковими установами, стимулювання експорту високотехнологічної продукції та послуг, а також залучення сталих інвестицій і інтеграцію у міжнародні торговельні блоки та економічні союзи. Особлива увага приділяється ролі інтернаціоналізації та інтеграції у глобальні економічні ланцюги як ключового чинника підвищення конкурентоспроможності та технологічного оновлення національної економіки. Підкреслено, що реалізація цих комплексних стратегічних заходів забезпечить довгострокову економічну стійкість, підвищення продуктивності праці, інноваційний розвиток та зміцнення міжнародної конкурентної позиції України.

Ключові слова: конкурентоспроможність, національна економіка, економічні чинники, соціальні та інституційні детермінанти, зовнішньоекономічні фактори, інноваційний розвиток, цифровізація, зелена економіка, людський капітал, інтернаціоналізація, інтеграція.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, технологічної революції та зростання взаємозалежності національних економік питання формування конкурентоспроможності набуває ключового значення. Вона визначає можливість країни забезпечувати стаке зростання, підвищувати добробут населення та ефективно інтегруватися у міжнародні економічні процеси. Для України проблема підвищення конкурентоспроможності є стратегічним завданням, зважаючи на виклики воєнного часу, структурні диспропорції, низьку інноваційну активність та потребу в інституційній модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти конкурентоспроможності висвітлювалися у працях D. Ricardo, A. Smith, M. Porter, P. Krugman, B. Aiginger [1–5], а також у звітах міжнародних організацій (WEF, OECD, World Bank) [6–8]. У дослідженні «The Determinants of National

Competitiveness» [9] узагальнено базові детермінанти економічного потенціалу. Zadoia, Mahdich та Novikov [10] акцентують на внутрішніх структурних проблемах конкурентоспроможності України. Kudyrko та Shevchenko у праці «IT Sector of Ukraine in Strategies to Improve Competitiveness» підкреслюють роль цифрової трансформації [11]. Звіт «OECD Economic Surveys: Ukraine 2025» визначає потребу в інвестиціях, інституційних реформах і розширенні експорту [12]. Незважаючи на значну кількість досліджень, недостатньо системно розкрито методологію комплексного аналізу конкурентоспроможності національної економіки у контексті сучасних глобальних викликів.

Мета статті. Метою дослідження є теоретичне узагальнення та системний аналіз чинників формування конкурентоспроможності національної економіки, визначення структурних і функціональних детермінант її розвитку, а також визначення стратегічних пріоритетів зміцнення конкурентних позицій у контексті глобалізаційних трансформацій, цифровізації економіки та переходу до сталого розвитку. Особлива увага приділяється оцінці ролі економічних, соціальних, інституційних та зовнішньоекономічних факторів у створенні передумов для довгострокового технологічного оновлення, підвищення продуктивності праці та інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах глобалізації конкурентоспроможність національної економіки виступає ключовим показником її здатності до сталого розвитку, ефективної інтеграції у світове господарство та підвищення добробуту населення. Вона визначає місце держави у міжнародному поділі праці, впливає на рівень залучення іноземних інвестицій та формує потенціал для довгострокового економічного зростання.

Разом із тим конкурентоспроможність є багатовимірною категорією, що залежить від сукупності економічних, соціальних, інституційних та зовнішньоекономічних чинників. Національні економіки стикаються із низкою викликів: необхідністю підвищення продуктивності праці, модернізації виробництва, розвитку інноваційного середовища, поліпшення якості людського капіталу та забезпечення сприятливого інституційного клімату.

Дослідження чинників формування конкурентоспроможності та окреслення стратегічних напрямів її підвищення набуває особливої актуальності для країн із перехідною економікою, зокрема України, яка прагне посилити свої позиції на світових ринках і забезпечити стале соціально-економічне зростання.

Поняття конкурентоспроможності національної економіки є багатограним і включає сукупність характеристик, що відображають здатність країни ефективно використовувати наявні ресурси та адаптуватися до змін глобального середовища. У науковій літературі воно розглядається як системна категорія, що поєднує продуктивність виробництва, інноваційну активність, ефективність інституційної системи та якість людського капіталу [3].

Згідно з підходом Світового економічного форуму, конкурентоспроможність визначається як сукупність інституцій, політик та факторів, що визначають рівень продуктивності країни та її здатність забезпечувати високі стандарти життя населення [13]. У той же час, на думку Крутякової [14], для країн із перехідною економікою важливим є врахування не лише економічних, а й соціальних та інституційних детермінант, зокрема рівня довіри до влади, якості правової системи та ефективності державного управління.

Класичні підходи до розуміння конкурентоспроможності спираються на теорію абсолютних та відносних переваг [15, 2], однак сучасні дослідження акцентують увагу на ролі інновацій, знань і технологій у забезпеченні довгострокової конкурентоспроможності [4, 16]. Саме тому в економічній теорії все більше поширення набуває концепція конкурентоспроможності як «динамічної здатності» національної економіки до постійного оновлення та структурної модернізації [5].

Таким чином, конкурентоспроможність національної економіки варто розглядати не лише як результат ефективного використання ресурсів, але і як динамічний процес, що базується на поєднанні інституційної стабільності, інноваційної активності та соціально-економічної згуртованості.

Враховуючи багатогранність наукових підходів до визначення конкурентоспроможності національної економіки, на нашу думку, доцільно узагальнити їх у порівняльній формі. Це дозволить більш чітко простежити еволюцію наукових поглядів та виділити ключові акценти, на яких базується сучасне розуміння цієї категорії (див. табл. 1). Представлені у таблиці підходи відображають еволюцію трактування конкурентоспроможності від класичних економічних концепцій до сучасних інтегративних моделей.

Якщо в працях Сміта та Рікардо [15, 2] акцент робився на продуктивності праці та вигодах від міжнародної торгівлі, то сучасні концепції [3, 13, 5] підкреслюють зростаюче значення інновацій, ефективності інституцій та здатності економіки до постійної модернізації.

Фундаментальні основи конкурентоспроможності країни визначають економічні чинники, оскільки вони безпосередньо впливають на рівень продуктивності, інноваційний потенціал та інвестиційну при-

Таблиця 1 – Основні підходи до визначення конкурентоспроможності національної економіки

Автор / Організація	Сутність визначення	Ключові акценти
A. Smith (1776), D. Ricardo (1817)	Конкурентоспроможність як результат абсолютних і відносних переваг	Продуктивність праці, спеціалізація, торговельні вигоди
M. Porter (1990)	Здатність країни створювати сприятливі умови для бізнесу та інновацій	«Діамантова модель» (фактори виробництва, попит, конкуренція, інновації)
P. Krugman (1994)	Конкурентоспроможність як результат продуктивності національної економіки	Інновації, знання, технології
WEF (Schwab, 2019)	Сукупність інституцій, політик і факторів, що визначають рівень продуктивності	Інституції, інфраструктура, макроекономічна стабільність, ринок праці
Aiginger (2016)	Конкурентоспроможність як «динамічна здатність» до модернізації та зростання	Інноваційність, структурні зміни, сталість розвитку

Джерело: сформовано авторами на основі [15; 2–5; 13]

вабливість. Серед ключових показників виділяють рівень ВВП на душу населення, продуктивність праці, обсяги інвестицій, розвиток інфраструктури та технологічну модернізацію виробництва [3, 13].

Стабільність макроекономічного середовища є важливим передумовою для зростання конкурентоспроможності. Висока інфляція, дефіцит бюджету чи нестабільність валютного курсу формують додаткові ризики для бізнесу та інвесторів, що знижує привабливість національної економіки [4]. Водночас, сприятливий податковий клімат, розвиток внутрішнього ринку та зростання експорту створюють умови для довгострокового зміцнення конкурентних позицій [5].

Для наочності доцільно відобразити основні економічні чинники конкурентоспроможності у графічній формі, що дозволяє систематизувати їх за групами та оцінити взаємозв'язок між ними (див. рис. 1).

Як показано на графіку, конкурентоспроможність національної економіки формується під впливом комплексу взаємопов'язаних економічних факторів. Макроекономічна стабільність виступає базовим елементом, оскільки створює передумови для залучення інвестицій та розвитку підприємницької діяльності. Продуктивність праці та рівень технологічного розвитку визначають ефективність використання ресурсів, тоді як розвиток інфраструктури забезпечує доступність ринків і сприяє інтеграції у світову економіку. Сукупний вплив цих чинників визначає можливість країни посилювати свої конкурентні позиції у глобальному середовищі.

Сучасна економічна ситуація характеризується високою динамікою глобалізаційних процесів, посиленням міжнародної конкуренції та прискореною цифровою трансформацією. У таких умовах національна економіка потребує чітко визначених стратегічних пріоритетів, які забезпечують підвищення її конкурентоспроможності та здатності адаптуватися до глобальних викликів. Перший стратегічний напрям

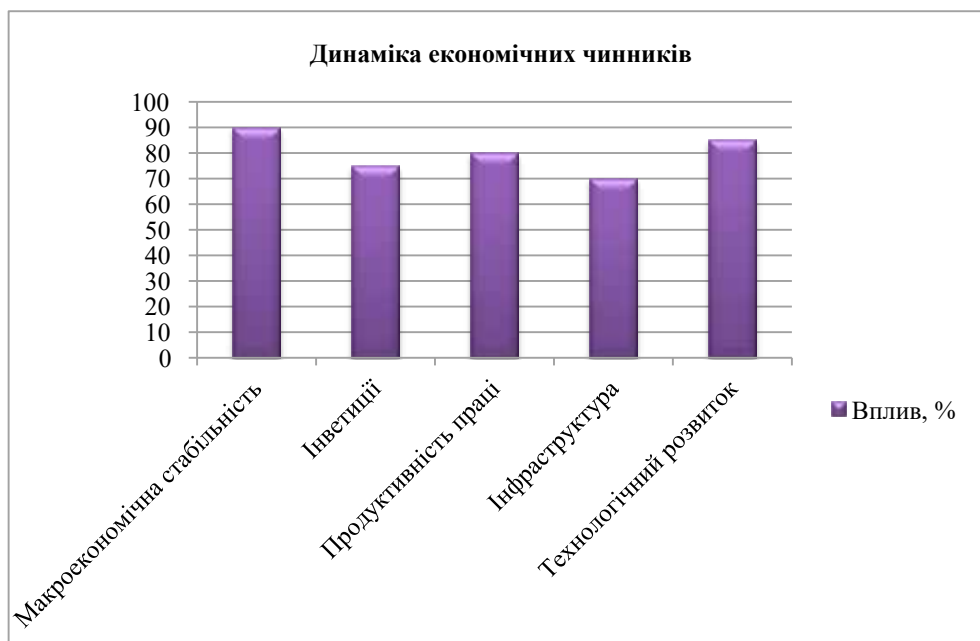

Рисунок 1 – Економічні чинники конкурентоспроможності національної економіки

Джерело: сформовано авторами на основі [4; 5]

полягає у активній інтеграції у світові виробничі, технологічні та фінансові ланцюги. Це передбачає розвиток експорту високотехнологічної продукції, залучення іноземних інвестицій, адаптацію національної економіки до міжнародних стандартів і практик. Глобалізаційні трансформації створюють як можливості для зростання, так і ризики посилення конкуренції, тому ключовим завданням є формування гнучкої економічної моделі, здатної швидко реагувати на зміни світового попиту та технологічного прогресу.

Другий стратегічний напрям інтернаціоналізація та інтеграція є логічним продовженням глобалізаційних трансформацій і виступають критично важливими чинниками підвищення конкурентоспроможності. Вони передбачають активну участь країни у глобальних виробничих, технологічних та фінансових ланцюгах, а також інтеграцію у міжнародні ринки товарів, послуг і капіталу. Для України, на нашу думку, це означає:

1. Глибше включення у міжнародні торговельні блоки – зокрема ЄС, НАТО та регіональні економічні союзи, що забезпечує доступ до нових ринків та стандартів виробництва.
2. Розвиток експорту високотехнологічної продукції та послуг – що підвищує технологічний рівень національної економіки та стимулює внутрішні інновації.
3. Прямі іноземні інвестиції (FDI) – створюють умови для модернізації виробництва, розвитку інфраструктури та підвищення якості людського капіталу.
4. Адаптація до міжнародних стандартів та практик – включає регуляторні вимоги, стандарти якості, екологічні норми, корпоративну соціальну відповідальність, що підвищує довіру міжнародних партнерів.
5. Ризики інтеграції – посилення конкуренції на внутрішньому ринку, вразливість до глобальних економічних криз, залежність від зовнішніх постачальників технологій і капіталу.

Третій стратегічний напрям, це «цифровізація економіки». Саме цифрові технології стають критичним фактором конкурентоспроможності на сучасному етапі. Розвиток цифрової інфраструктури, підтримка ІТ-сектору, автоматизація виробництва, впровадження штучного інтелекту та цифрових платформ сприяють підвищенню продуктивності, зниженню витрат, створенню нових бізнес-моделей та інноваційних продуктів. Стратегічний пріоритет полягає у формуванні комплексної цифрової стратегії, що інтегрує державні, приватні та наукові ресурси для підвищення технологічного потенціалу країни. Стратегічний напрям інтернаціоналізації та інтеграції забезпечує синергетичний ефект разом із цифровізацією та «зеленими ініціативами», формуючи передумови для довгострокового економічного зростання, технологічного оновлення та підвищення продуктивності праці.

Перехід до сталого розвитку (четвертий стратегічний напрям) передбачає баланс економічного зростання, соціальної стабільності та екологічної безпеки. Для національної економіки це означає розвиток зеленої економіки, енергоефективних технологій, екологічно чистого виробництва та ресурсозбереження. Формування стратегічних пріоритетів у цій сфері передбачає розробку політик, що стимулюють інновації в сфері “зеленої” енергетики, підтримку підприємств, що дотримуються екологічних стандартів, та інтеграцію сталих практик у виробничі процеси.

Ефективне зміцнення конкурентоспроможності національної економіки досягається через «синергію стратегічних пріоритетів». На рисунку 2 зображено процес стратегічних пріоритетів

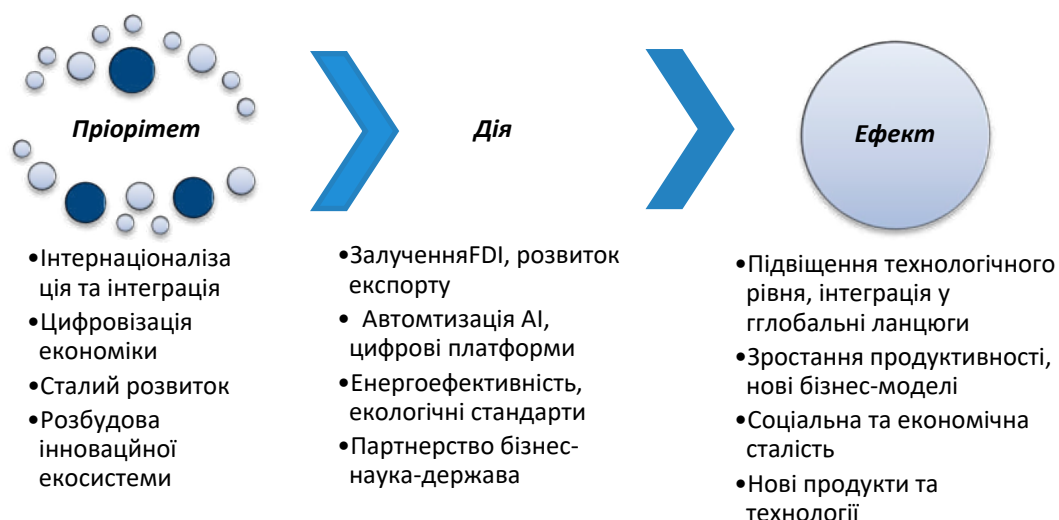

Рисунок 2 – Процес стратегічних пріоритетів підвищення конкурентоспроможності національної економіки

Джерело: побудовано самостійно

підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Цифровізація підсилює ефект інтеграції у глобальні ланцюги, а впровадження принципів сталого розвитку забезпечує довгострокову стабільність і соціальну прийнятність економічних трансформацій.

У підсумку стратегічні пріоритети мають формуватися як взаємопов'язана система, яка підтримує інноваційне зростання, економічну стійкість і конкурентні позиції країни на міжнародній арені.

Висновки. У статті проведено комплексний теоретичний та методологічний аналіз конкурентоспроможності національної економіки, її структури та ключових детермінант. Встановлено, що конкурентоспроможність є багатовимірною категорією, що формується під впливом економічних, соціальних, інституційних та зовнішньоекономічних факторів. Економічні чинники – продуктивність праці, технологічне оновлення, розвиток інфраструктури та макроекономічна стабільність – визначають базові умови ефективного функціонування економіки. Соціальні та інституційні детермінанти, включно з якістю людського капіталу, освіти, ефективністю управління та дотриманням законності, формують сприятливий клімат для розвитку та інновацій. Зовнішньоекономічні фактори, зокрема участь у глобальних ринках, прямі іноземні інвестиції та інтеграція у міжнародні виробничі й фінансові ланцюги, визначають конкурентні можливості на міжнародній арені.

У статті окреслено стратегічні пріоритети підвищення конкурентоспроможності: інтернаціоналізація та інтеграція, цифровізація економіки, перехід до сталого розвитку. Комплексна реалізація цих пріоритетів дозволяє досягти синергетичного ефекту, який забезпечує інноваційне зростання, технологічне оновлення та підвищення продуктивності праці. Застосування зазначених стратегічних напрямів сприятиме зміцненню конкурентних позицій України, підвищенню її стійкості до зовнішніх ризиків та поглибленню інтеграції у глобальні економічні процеси.

Наукова новизна статті полягає у систематизації класичних та сучасних теоретичних підходів до конкурентоспроможності, комплексному виділенні її детермінант та обґрунтуванні стратегічних пріоритетів розвитку, які враховують цифровізацію, сталий розвиток та інтеграційні процеси. Практичне застосування цих рекомендацій сприятиме формуванню довгострокової стратегії підвищення конкурентоспроможності національної економіки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Київ : Наукова думка, 2001.
2. Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation. London: John Murray, 1817.
3. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990.
4. Krugman P. Competitiveness: A Dangerous Obsession. *Foreign Affairs*. 1994. Vol. 73(2). P. 28–44.
5. Aiginger K. Competitiveness: From a Dangerous Obsession to a Welfare Creating Ability with Positive Externalities. *Journal of Industry, Competition and Trade*. 2016. Vol. 16(2). P. 193–207.
6. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2023. Geneva: WEF, 2023.
7. OECD. Economic Surveys: Ukraine 2025. Paris: OECD Publishing, 2025.
8. World Bank. World Development Indicators 2023. Washington, DC: World Bank, 2023.
9. Delgado M., Ketels C., Porter M., Stern S. The Determinants of National Competitiveness. *NBER Working Paper* No. 18249, 2012. URL: <https://www.nber.org/papers/w18249> (дата звернення: 13.10.2025).
10. Zadoia A., Mahdich O., Novikov V. Competitiveness of Ukraine: Essence and Main Factors. *Economic Annals-XXI*. 2020. Vol. 187(1–2). P. 34–40.
11. Kudyenko L., Shevchenko I. IT Sector of Ukraine in Strategies to Improve the Competitiveness of the National Economy. *Economic Space*. 2021. No. 172. P. 57–66.
12. OECD. OECD Economic Surveys: Ukraine 2025: Raising Investment and Exports. Paris: OECD Publishing, 2025.
13. Schwab K. (ed.) The Global Competitiveness Report 2019. Geneva: World Economic Forum, 2019. 666 p. ISBN 978-2-940631-03-3.
14. Крутякова В. І. Інституційні чинники підвищення конкурентоспроможності національної економіки країн з перехідною економікою. *Економічний часопис-XXI*. 2020. № 181(5–6). С. 23–27. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V181-04>
15. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: W. Strahan and T. Cadell, 1776. 578 p.
16. Fagerberg J. Innovation, Economic Development and Policy: Selected Essays. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2018. 352 p. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788110266>

REFERENCES

1. Smith A. (2001). *Doslidzhennia pro pryrodu i prychyny bahatstva narodiv* [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations]. Kyiv: Naukova Dumka.
2. Ricardo D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray.
3. Porter M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
4. Krugman P. (1994). Competitiveness: A dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 73(2), 28–44.
5. Aiginger B. (2016). Competitiveness: From a dangerous obsession to a welfare creating ability with positive externalities. *Journal of Industry, Competition and Trade*, 16(2), 193–207.
6. World Economic Forum. (2023). *The Global Competitiveness Report 2023*. Geneva: World Economic Forum.
7. OECD. (2025). *Economic Surveys: Ukraine 2025*. Paris: OECD Publishing.

8. World Bank. (2023). *World Development Indicators 2023*. Washington, DC: World Bank.
9. Delgado M., Ketels, C., Porter, M. E., & Stern, S. (2012). The determinants of national competitiveness. *NBER Working Paper* No. 18249. Available at: <https://www.nber.org/papers/w18249> (accessed: October 13, 2025).
10. Zadoia A., Mahdich O. & Novikov V. (2020). Competitiveness of Ukraine: Essence and main factors. *Economic Annals-XXI*, 187(1–2), 34–40.
11. Kudyenko L. & Shevchenko I. (2021). IT sector of Ukraine in strategies to improve the competitiveness of the national economy. *Economic Space*, 172, 57–66.
12. OECD. (2025). *OECD Economic Surveys: Ukraine 2025: Raising investment and Exports*. Paris: OECD Publishing.
13. Schwab K. (Ed.). (2019). *The Global Competitiveness Report 2019*. Geneva: World Economic Forum. ISBN 978-2-940631-03-3.
14. Krutiakova V. I. (2020). Instytutsiini chynnyky pidvyshchennia konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky krain z perekhidnoiu ekonomikoiu [Institutional factors for improving the competitiveness of the national economy of transition countries]. *Economic Annals-XXI*, 181 (5–6), 23–27. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V181-04>
15. Smith A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
16. Fagerberg J. (2018). *Innovation, Economic Development and Policy: Selected Essays*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788110266>

Nataiia Runcheva, Oksana Horiacha
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

NATIONAL ECONOMIC COMPETITIVENESS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND DETERMINANTS

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical and methodological study of the essence, structure, and determinants of national economic competitiveness under the conditions of global transformation of the world economy. It is substantiated that national competitiveness is a multi-level economic category reflecting a country's ability to ensure sustainable economic growth, innovation-driven development, effective utilization of available resources, and improvement of societal welfare through integration into international markets. The article synthesizes classical and modern theories of competitiveness – from the approaches of A. Smith and D. Ricardo to the concepts of M. Porter, P. Krugman, and B. Aiginger, emphasizing the role of innovation, technological development, knowledge, human capital, and institutional efficiency. It is demonstrated that national competitiveness is shaped by economic (investment activity, labor productivity, infrastructure development, technological modernization), social (quality of human capital, education level, social cohesion, innovation culture), institutional (governance effectiveness, legal stability, regulatory transparency), and external economic factors (globalization, international integration, participation in global production and financial chains, foreign direct investment). The article identifies strategic directions for enhancing Ukraine's competitiveness: digitalization and IT infrastructure development, greening of production and sustainable development practices, strengthening the innovation ecosystem and scientific-technical potential, fostering partnerships between government, business, and science, promoting the export of high-tech products and services, and attracting sustainable investment while integrating into international trade blocs and economic unions. Special attention is given to the role of internationalization and integration into global value chains as a critical factor in enhancing competitiveness and technological renewal. It is emphasized that implementing these comprehensive strategic measures will ensure long-term economic resilience, increased labor productivity, innovation-led growth, and the strengthening of Ukraine's position in the international competitive landscape.

Keywords: competitiveness, national economy, economic factors, social and institutional determinants, external economic factors, innovative development, digitalization, green economy, human capital, internationalization, integration.

Стаття надійшла: 21.09.2025
Стаття прийнята: 04.10.2025
Стаття опублікована: 24.10.2025